

XXXIII Konferencja Teoretycznoliteracka: „Literatura i wiedza”.

Emilia Januszek

Emilia JANUSZEK

XXXIII Konferencja Teoretycznoliteracka: „Literatura i wiedza”

W dniach od 12 do 16 września 2005 roku na zamku w Kamieniu Śląskim k. Opola odbyła się XXXIII Konferencja Teoretycznoliteracka. Organizatorami tegorocznej sesji był Zakład Literatury Polskiej XX Wieku Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego oraz Pracownia Poetyki Historycznej IBL PAN.

Konferencję otworzył J.M. Rektor Uniwersytetu Opolskiego, prof. Józef Niciejka. Witając zgromadzonych, w swoim wystąpieniu zwrócił uwagę na znaczenie działalności regionalnych ośrodków akademickich. We wprowadzeniu do problematyki konferencji Włodzimierz Bolecki powiedział, że w perspektywie teoretycznoliterackiej pytania o relację „literatura – wiedza” dotyczą tego, co jest istotą literatury, to znaczy specyfiki literatury wobec innych sposobów kumulowania i przekazywania wiedzy. Zwłaszcza w czasach, gdy to, co kiedyś było wiedzą, dziś uważane jest za literaturę. Czy zatem – pytał Bolecki – literatura jako medium transmisji wiedzy jest tylko etapem popularyzacji (lub banalizacji) różnych typów wiedzy przedmiotowej, czy też może jedynie zaświadcza o istnieniu jakiejś „wiedzy niemożliwej”, pozaparadygmatycznej i specyficznie literackiej – a jeśli zaś taka istnieje, to jakie są jej wyróżniki? W tej perspektywie – mówił prelegent – interesujące jest badanie literatury jako specyficznej antywiedzy, a z drugiej strony badanie relacji pomiędzy literaturą a wiedzą o literaturze (jako zinstytucjonalizowanym modelem wiedzy). Inne proponowane do analizy kwestie to problematyka interdyscyplinarności (w literaturze), wyróżniki i źródła dyskursu literaturoznawczego, a także jego produktywności w dyscyplinach innych niż literaturoznawstwo (psychologia, historiografia, historia sztuki...).

Pierwszy referat, Danuty Ulickiej, przyjmował perspektywę podobną do tej zarysowanej przez Włodzimierza Boleckiego. Analizując istotne sprzeczności funkcji poznawczej literatury i literaturoznawstwa, referentka zarysowała projekt

nowego modelu wiedzy – antropologii literaturoznawczej, która miałaby badać „opowieści o opowieściach”. Ta interesująca i inspirująca teza o zasadności dokonywania takich badań opierała się m.in. na analizie cech dyskursu teoretycznoliterackiego, który wypowiada się przecież często na tematy *stricte* literackie (Ingardena ontologiczne rozważania o świecie, Bachtina analizy dialogu i monologu jako postaw światopoglądowych czy Barthes’a uniwersalne reguły opowiadania), a poza tym zawsze wchodzi w kontakty z innymi dziedzinami wiedzy. Pytania do Ulickiej rozwijały tezę referatu i dotyczyły głównie statusu literaturoznawstwa obecnie.

W tej części sesji swój referat na temat relacji empiryzmu i literatury na przykładzie *Przypadku Tristrama Shandy* L. Sterne’a wygłosił J. Płuciennik. Zdaniem referenta, w literaturze nowożytnej zagadnieniem łączącym oba te obszary zagadnień jest kategoria indywidualizmu. Dyskusja po tym wystąpieniu rozwijała się wokół pytań o nowoczesny empiryzm w literaturze i kulturze.

Kolejny referat, Ewy Rewers, poruszał problem relacji wiedzy i literatury, „literackiego odczarowania *episteme*”. Referentka podjęła próbę diagnozy współczesności, w której w po Weberowsku odczarowanym świecie egzystuje podmiot wykorzystujący literaturę do dalszego jego odczarowywania. Wywód rozwijał się według logiki postępu tego procesu: od początkowej demityzacji wiedzy i przejściu od *mythosu* do *logosu*, poprzez laicyzację i radykalną racjonalizację aż po współczesne „trzecie odczarowanie”, które miałyby polegać na upadku intelektu związanego z dowartościowaniem subiektywnej i poddającej się manipulacji sfery *doksa* przeciw *episteme*, tracącej znaczenie w produkującej puste symbole pozornej rzeczywistości. Dyskutanci zwracali uwagę na, wydawałoby się sprzeczne, ukryte założenie referatu, którym miałyby być wiara w postęp wiedzy (przy eksplicitnym wyrażaniu przekonania o jej kryzysie), obecna w przedstawieniu etapów „odczarowania” wiedzy („etap” jako sytuacja opisywalna w kategoriach racjonalności, takich jak skutek, przyczyna i ciągłość).

Następnie Jerzy Madejski wygłosił referat *Wiedza o literaturze jako źródło cierpienia*. Analizując teksty autobiograficzne Edwarda Balcerzana, autor wskazywał na ich poznawcze znaczenie nie tylko dla miłośników anegdot dotyczących środowiska naukowego, ale też dla szerszego kontekstu historii polskiego strukturalizmu. Dyskutantów interesowała zaś mniej rozwinięta teza o tytułowych powodach „cierpienia” badacza literatury.

Kolejny referat wygłosił Edward Balcerzan. Zanalizował on niektóre mniej zbanalizowane metafory dotyczące procesu przekładu tekstu z obcego języka. Inspirujące zakończenie wystąpienia dotyczyło problemu „ducha oryginału”: okazało się, że dla teoretyka literatury takim „duchem” jest poetyka tekstu, czyli mniej więcej to samo, co mają na myśli tłumacze-kognitywiści, mówiąc o językowym obrazie świata zawartym w tłumaczonym utworze. Dyskusja obracała się wokół nowych kwestii związanych ze zjawiskiem przekładu (tożsamość translacyjna czy tłumaczenie jako proces podobny strukturalnie do rozumienia).

Następnie Anna Krajewska w swoim wystąpieniu skupiła się na świetle jako metaforze epistemologicznej. Teza, do której najczęściej odwoływano się w dysku-

sji po tym referacie, było przekonanie o ponowoczesnym zjawisku dowartościowania wiedzy „niepewnej” jako reakcji na skompromitowany racjonalizm nowożytny współczesnych ideologii. Wyrażano również wątpliwości wobec zasadności używania terminu „metafora epistemologiczna” do większości zbanalizowanych często frazeologizmów związanych ze światłem.

Pierwszy dzień obrad zakończyła Ewa Szczęsna, próbując w swoim wykładzie przyłożyć narzędzia psychologii percepcji do problemu struktury myślenia literackiego. Teza o interpretacyjnym charakterze procesów percepcji znalazła rozwinięcie w prezentacji psychologiczno-percepcyjnego kontekstu różnych figur ujmowania rzeczywistości w literaturze (metafora, narracja, elipsa, porównanie). Kontrowersje wzbudziło głównie pojęcie „struktury myślenia”, a także zasadność i funkcjonalność używania takich narzędzi „percepcyjnych” w nauce o literaturze.

Drugi dzień obrad przyniósł kontynuację omawianych już problemów, jednak każdy referent poruszał je z innej perspektywy. Jako pierwszy odczytano referat Teresy Dobrzyńskiej (nieobecnej na konferencji), będący analizą i interpretacją wiersza *Pajęczyna* S. Barańczaka. Główna myśl dotyczyła metafory jako środka sprawiającego, że literatura staje się specyficznym rodzajem poznania. W kolejnym wystąpieniu, tym razem o dziele literackim w koncepcji Heideggera, Adrian Gleń pokazał, jak w myśli tej literatura jest blisko samego centrum kluczowych tutaj kwestii poznania i samoświadomości podmiotu. Rozważania o postulowanej przez autora rozprawy *O źródle dzieła sztuki* przemianie *Dasein* mającej polegać na byciu-Słuchającym, by w końcu znieść własną podmiotowość, zakończyły się interesującym fragmentem o „słuchalności” poezji. Dyskusja dotyczyła kwestii, czy pojęć Heideggera używać jako metafor do opisu kondycji ludzkiej, czy może mają one charakter terminów filozoficznych i można je operacjonalizować.

Kolejny referent, Michał Wojciechowski, zrelacjonował i ocenił relacje między metodami badań literackich a studiami nad Biblią. Dyskusja dotyczyła statusu ontologicznego i epistemologicznego autora w Biblii oraz możliwych inspiracji płynących z badań nad tym problemem dla teorii literatury.

Następnie Irena Jokiel dokonała analizy i interpretacji wiersza *Broń mnie przed sobą samym* Adama Mickiewicza w kontekście teozofii Jakuba Böhme. Wykorzystując semantykę form gramatycznych, referentka pokazała, jak poeta w przemysłany sposób zobrazował zbliżanie się podmiotu (człowieka) do adresata (Boga) na płaszczyźnie zarówno duchowej, mentalnej, jak i przestrzennej. Pytania dotyczyły głównie możliwych innych inspiracji (poza Böhmem) teozoficznych Mickiewicza.

W dalszej części obrad głos zabrała Elżbieta Dąbrowska, w referacie *Problemy lektury i metody. Wiedza tekstu literackiego a wiedza o tekście (nie tylko literackim)*. Wystąpienie to było analizą relacji między wiedzą a literaturą w szerokim kontekście współczesnych teorii lektury i metodologii literaturoznawczych. Praktyczne (tj. przeniesione na grunt socjologii literatury i kultury) podejście do tego zagadnienia zaprezentował natomiast Tomasz Bocheński, który na przykładzie słynnego sporu między Witkacym a Leonem Chwistkiem pokazał, jak pisarz staje się zakładnikiem „wiedzy potocznej”. Zdaniem referenta, obaj pisarze chcieli diag-

nozować związek między życiem społecznym a literaturą, każdy na swój sposób i swoimi pojęciami, jednak tym, co stało na przeszkodzie upragnionemu zawładnięciu przez nich zbiorową świadomością, okazała się niezdolność do przyjęcia takiej świadomości, jakaś wielka nieprzystawalność porządku „potocznego” i indywidualnego. Pytania dotyczyły m.in. problemu konserwatyizmu oraz wątków katastroficznych i „ochłokratycznych” u obu myślicieli, zaś dyskutanci zastanawiali się nad możliwością przyjęcia perspektywy bardziej filozoficznej w tego typu rozważaniach.

Kolejny referat, Ingi Iwasiów, dotyczył kwestii literatury jako wiedzy o Innych. Omówienie pod tym kątem kilku współczesnych polskich powieści (m.in. *Lubiewa* Michała Witkowskiego czy *Jadąc do Babadag* Andrzeja Stasiuka) sprzyjało postawieniu pytania o to, czy wiedza (artykułowana przez literaturę) może być nie tylko refleksją o prawdzie, ale również realizacją prawdy w jej najgłębszym sensie bycia realną, dotykającą, więc też traumatyczną rzeczywistością. Przy czym referentka od razu uprzedziła możliwe pytania i zapewniła, iż oczywiście jest, że inność bywa, jako temat nośny i „publicystyczny”, jedynie zapisem postaw ideologicznych autora. Dyskusja toczyła się wokół problemu komplikacji zjawiska „inności” (jaki „drugi drugiego” czy konsekwencje różnych perspektyw patrzenia na Innego) oraz literackich poprzedników dyskursu inności, w tym głównie Gombrowicza.

Na koniec obrad w tym dniu Bożena Tokarz wygłosiła referat pt. *Konsekwencje literackiego czytania świata*, o relacjach między nauką a literaturą w kontekście współczesnych teorii literaturoznawczych. Zastanawiała się również nad tym, co nowego do wiedzy o świecie wnosi jego ujmowanie na sposób literacki. Pytania w dyskusji dotyczyły m.in. artykułowanych w literaturze relacji epistemologicznych i antropologicznych pomiędzy „widzieć” a „wiedzieć”.

Kolejny, trzeci już dzień obrad, przyniósł referaty wkraczające w dotychczas nie poruszany obszar zagadnień. Jako pierwszy Andrzej Hejmej omówił relacje między interdyscyplinarnością a badaniami komparatystycznymi. Stawiając tezę, że komparatystyka jest nieunikniona i niemożliwa zarazem, autor wskazał na te jej aspekty, które pozwalają mówić o niej jako o interdyscyplinarnej, bo metaliteraturoznawczej, pozahistorycznej i przełamującej literaturocentryzm metodzie podejścia do tekstu. Ożywiona dyskusja, jaka wywiązała się po tym referacie, dotyczyła statusu komparatystyki jako dyscypliny wiedzy i wyrażanego jej kryzysu, skoro idealny teoretyk literatury powinien być komparatystą, a przedmiot komparatystyki jest w zasadzie ten sam, co teorii literatury. Referent wskazał jednak na argumenty czysto historyczne, które każą wyodrębnić tę naukę spośród dyscyplin literaturoznawczych.

Jakby w nawiązaniu do poprzedniego wystąpienia z referatem wystąpiła Paulina Kierzek, wskazując relacje występujące między literaturą a wiedzą o muzyce. Idąc za Sławińskiego rozróżnieniem na wiedzę, gust i kompetencję (wymagane do aktywnego i rozumiejącego obcowania z literaturą), referentka położyła nacisk na problem kompetencji. Jej zdaniem, jeżeli utwór literacki jest świadectwem mu-

zycznej wrażliwości pisarza, to wymaga odpowiedniej umiejętności, by w pełni zrozumieć ów przekaz. Dalsza dyskusja rozwijała się wokół pojęcia muzyczności, a także problematyzacji terminu „kompetencja” w przypadku dzieła wykorzystującego wiedzę muzyczną – czy nie jest tak, że do zrozumienia takiego utworu potrzeba wiedzy muzycznej, ale i kompetencji literatoroznawczej.

Kolejne wystąpienie, Beaty Śniecichowskiej, problematyzowało relacje między literaturoznawstwem a historią sztuki. Referentka, po rozważeniu możliwych i często mylących analogii terminologicznych, przeszła do analizy konkretnych tekstów, pokazując na przykładzie wierszy Przybosa, jak użycie kontekstu historii sztuki wzbogaca ich rozumienie (unizm i architektonizm tej poezji). Dyskutancki wskazywali na potrzebę takiego podejścia do wielu utworów i podawali ich przykłady.

Kolejnym referentem był Piotr Sobolczyk, który omówił na przykładzie tekstów Barańczaka o Białośzewskim relacje między dyskursem krytycznoliterackim a literaturoznawczym. Dokonanie podziału tego pierwszego (za Haydenem White'm) na metaforyczny (najbardziej artystyczny), metonimiczny (najbardziej z nich naukowy i „zamykający”), synekdochiczny (kulturowy, uczestniczący po „synowsku” w „ojcowskim” – teoretycznym) i ironiczny (polifoniczny, „otwierający”) pozwoliło referentowi na zanalizowanie tekstów krytycznych Barańczaka i odniesienie ich do traktujących o pozornie podobnych problemach jego tekstów naukowych. Dyskutancki zastanawiali się przy tej okazji, na ile krytyka jest częścią literaturoznawstwa, a na ile wykracza poza nie w sposób nie tylko instytucjonalny.

Następny referat, Tamary Brzostowskiej-Tereszkiewicz, poruszał temat, wydałoby się, czysto historyczny, jakim jest *Morfologizm w literaturoznawstwie rosyjskim lat 20.-30. XX wieku*. Okazało się jednak, że dał on impuls do żywej dyskusji o początkach dwudziestowiecznej myśli teoretycznoliterackiej. Metafory biologiczne, obecne choćby w głównym pojęciu – „morfologizmu”, jak pokazała referentka, były nie tylko jednym z wielu przykładów językowej inwencji ówczesnych badaczy, ale również – dowodem niezwyklego zbliżenia nauk humanistycznych i przyrodniczych w Rosji początku XX wieku. Dyskutancki zauważyli, że pozwala to zrozumieć głębiej „przypadki” współczesnego literaturoznawstwa.

Ostatnim referatem trzeciego dnia obrad było wystąpienie Piotra Michałowskiego, który mówił o postawach światopoglądowych artykułowanych przez nowoczesną poezję. Analiza wierszy Leśmiana, Przybosa, Białośzewskiego i Szymborskiej pozwoliła referentowi na postawienie tezy o obecnym w tej poezji rozdarciu między „dyskretną pewnością” a „niełatwym sceptycyzmem”. Pytania w dyskusji dotyczyły m.in. autorytetów Przybosa i upominały się o Wirpszę.

Ostatni dzień obrad przyniósł referaty o różnorodnej i dość rozproszonej tematyce. Najpierw P. Kowalski w interesującym wystąpieniu o kronice siedemnastowiecznego wójta żywieckiego Andrzeja Komonieckiego pokazał, jak wyobrażenia potoczna dokonuje fabularyzacji i mityzacji przestrzeni. Pytania dotyczyły problemu indywidualizmu, a także kontekstów literackich i socjologicznych tej kroniki. Następnie Magdalena Lachman zastanawiała się nad literackimi i litera-

turoznawczymi aspektami muzeologii. Referat wzbudził dyskusję, w której wskazywano na różne aspekty problemu „muzeum” (literatura jako muzeum, dyskurs literaturoznawczy jako muzeum czy dom pisarza jako muzeum).

Kolejne wystąpienie, Sławomira Buryły, było próbą odpowiedzi na pytania, które może stawiać badaczowi literatura Holocaustu. Po referacie dyskutowano, czy to raczej badacz, a nie literatura, stawia pytania, a także zastanawiano się nad przydatnością krytyki etycznej dla rozumienia i oceny tej literatury. Z kolei M. Kita omówiła dyskurs miłosny obecny w różnorodnych tekstach, zarówno literackich, jak i użytkowych. Po referacie dyskutowano o tym, czy istnieją gatunki „miłosne” w sensie formalnym.

Ostatnia, popołudniowa sesja, przyniosła najpierw referat Tomasza Majewskiego, który poruszył problem dialektyki nowoczesnego eseju. Tezę o nieciągłości formalnej tego gatunku oraz o tym, że stanowi on niejako nowoczesną formę poznania – niepoznania, w dyskusji rozszerzono na kontekst historyczny eseju. Następnie Romualda Piętkowa zajęła się w swoim wystąpieniu analizą funkcji ludycznej tekstu literaturoznawczego. Na koniec zaś Zdzisław Libera sproblematyzował relacje między etnologią, literaturą a wiedzą. Wniosek o istniejącej wciąż rozbieżności między przedmiotami zainteresowań etnologii i antropologii zakończył sesję.